

РОЗДІЛ 13

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/64>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CURRENT PROBLEMS OF ENSURING EFFECTIVE CIVIL JUSTICE IN MARTIAL LAW

Чорнолуцький Р.В., д.ю.н.,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права
Міжрегіональна Академія Управління персоналом
orcid.org/0000-0002-7672-0739

Муравйова І.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права
Міжрегіональна Академія управління персоналом
orcid.org/0000-0001-8206-2640

Лісовська Ю.П., к.ю.н.,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права
Міжрегіональна Академія управління персоналом
orcid.org/0000-0001-9278-4487

Євдокимов Д.А., д.ф.п.,
професор кафедри теорії держави і права
та конституційного права
Міжрегіональна Академія управління персоналом
orcid.org/0000-0002-0505-8522

Бутенко В.О., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
та міжнародного права
Міжрегіональна Академія управління персоналом
orcid.org/0009-0006-0836-2120

У статті здійснено ґрунтовний комплексний аналіз проблем забезпечення ефективного цивільного судочинства в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю функціонування судової влади за умов збройної агресії, суттєвих безпекових ризиків, руйнування інфраструктури та трансформації традиційних процесуальних механізмів здійснення правосуддя. Автором акцентовано увагу на тому, що саме цивільне судочинство відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у кризових умовах.

У роботі визначено та систематизовано основні виклики, з якими зіткнулася судова система України під час воєнного стану, зокрема: обмеження фізичного доступу до судів у прифронтових і тимчасово окупованих територіях; загрози життю та безпеці суддів, працівників апарату судів і учасників судового процесу; кадровий дефіцит, спричинений мобілізацією та внутрішнім переміщенням осіб; порушення строків розгляду справ; технічні та організаційні труднощі впровадження дистанційних форм судового розгляду. Окрему увагу приділено проблемам фрагментарності та непослідовності нормативного регулювання електронного судочинства.

Проаналізовано роль цифрових технологій та електронних інструментів (відеоконференцв'язку, електронного документообігу, системи «Електронний суд») як ключових чинників забезпечення безперервності цивільного процесу та реалізації принципу доступності правосуддя. Водночас наголошено на ризиках, пов'язаних із технічною вразливістю інформаційних систем, нерівністю цифрового доступу та необхідністю дотримання процесуальних гарантій.

На основі аналізу чинного законодавства України, судової практики, позицій органів суддівського врядування та сучасних наукових досліджень сформульовано пропозиції щодо вдосконалення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Запропоновано напрями нормативної уніфікації процесуальних процедур, посилення кадрового потенціалу судової системи, розвитку інформаційної інфраструктури, а також запровадження комплексних стандартів безпеки в судовій діяльності. Зроблено висновок, що ефективність цивільного судочинства у воєнний час можлива лише за умови поєднання інституційної стійкості судової влади, технологічної адаптивності та неухильного дотримання фундаментальних прав і свобод людини.

Ключові слова: воєнний стан, цивільне судочинство, доступ до правосуддя, цифрові технології, процесуальні гарантії, судова система, ефективність правосуддя.

The article presents an in-depth and comprehensive analysis of the problems of ensuring effective civil justice in Ukraine under the legal regime of martial law. The relevance of the study is determined by the need to maintain the functioning of the judiciary in the context of armed

aggression, significant security threats, destruction of infrastructure, and the transformation of traditional procedural mechanisms of justice. The author emphasizes that civil proceedings play a crucial role in protecting the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities in crisis conditions.

The study identifies and systematizes the main challenges faced by the Ukrainian judicial system during martial law, including limited physical access to courts in frontline and temporarily occupied territories; threats to the life and safety of judges, court staff and participants in proceedings; staff shortages caused by mobilization and internal displacement; delays in case consideration; and technical and organizational difficulties in implementing remote forms of court hearings. Particular attention is paid to the fragmentation and inconsistency of the legal regulation of electronic justice.

The role of digital technologies and electronic tools—such as video conferencing, electronic document management and the “Electronic Court” system—is analyzed as a key factor in ensuring the continuity of civil proceedings and the implementation of the principle of access to justice. At the same time, the article highlights risks related to the technical vulnerability of information systems, digital inequality, and the need to preserve procedural guarantees.

Based on the analysis of current Ukrainian legislation, judicial practice, positions of judicial governance bodies and modern academic research, the article proposes directions for improving civil justice under martial law. These include normative unification of procedural rules, strengthening the human resources capacity of the judiciary, developing information infrastructure, and introducing comprehensive security standards in judicial activity. The study concludes that effective civil justice in wartime is possible only through a combination of institutional resilience of the judiciary, technological adaptability, and strict observance of fundamental human rights and freedoms.

Key words: martial law, civil proceedings, access to justice, digital technologies, procedural safeguards, judicial system, efficiency of justice.

Постановка проблеми. Введення воєнного стану радикально змінює умови здійснення правосуддя: обмеження конституційних прав, перебої в інфраструктурі, евакуація судів і персоналу, ризики безпеки для учасників процесів. Це породжує ризики затримок у розгляді цивільних справ, обмеження фактичного доступу до суду та загрозу реалізації процесуальних гарантій. Не менш важливим є виклик – поєднати необхідність швидкого, захищеного судочинства та дотримання прав людини й стандартів справедливого процесу. Ця суперечність і формує предмет дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика вивчення сучасних викликів у функціонуванні судів у сфері цивільного судочинства в умовах воєнного конфлікту фрагментарно досліджена в працях українських і зарубіжних учених. Зокрема, Л. Сердюк, А. І. Колесник, В. М. Парасюк і О. М. Шумик.

Попри наявність значної кількості публікацій, український досвід здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану залишається недостатньо комплексно дослідженим. Зокрема, бракує системного висвітлення поглядів на вирішення практичних проблем, пов'язаних із безпекою суддів, технічним забезпеченням дистанційного процесу, а також удосконаленням процесуальних гарантій сторін у цифровому середовищі.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є виявлення й систематизування актуальних проблем цивільного судочинства в умовах воєнного стану та розроблення практичних механізмів підвищення його ефективності й доступності, з урахуванням гарантій прав людини.

Завдання:

1. Проаналізувати чинні нормативно-правові акти, що регулюють судочинство під час воєнного стану.
2. Окреслити основні перешкоди в організації цивільних процесів (інфраструктура, кадрові питання, безпека).
3. Оцінити роль і обмеження цифрових технологій у забезпеченні безперервності судочинства.
4. Розробити практичні рекомендації для судової адміністрації, законодавця та практиків.

Виклад основного матеріалу. Функціонування системи цивільного судочинства України в умовах воєнного стану набуло особливої ваги, адже саме судова влада залишається гарантом дотримання прав і свобод людини, забезпечення справедливості та стабільності правового порядку. Воєнний стан, введений у зв'язку зі збройною агресією проти України, спричинив значні трансформації в організації діяльності судів, процесуальних процедурах і забезпеченні доступу до правосуддя. Водночас він висвітлює низку системних проблем, які потребують переосмислення та вдосконалення [6, с. 54].

Судова система, як одна з ключових інституцій державної влади, зазнала серйозних організаційних викликів. Частина судів припинила роботу через бойові дії або окупацію територій, що спричинило необхідність зміни

територіальної підсудності справ. Як зазначає Л. Сердюк, у кризових умовах саме забезпечення безперервності правосуддя є індикатором стійкості правової системи [10, с. 269]. Судді змушені адаптуватися до нових обставин, проводячи засідання дистанційно або в інших юрисдикціях, що зумовлює появу нових практичних і технічних проблем.

Відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та процесуального законодавства, суди мають право змінювати порядок розгляду справ, зокрема переносити засідання, використовувати засоби відеозв'язку, забезпечувати дистанційну участь сторін [7]. Проте, як наголошує К. Резворович, така гнучкість має поєднуватися з чіткими процесуальними гарантіями, аби не допустити порушення принципу змагальності та рівності сторін [9, с. 86].

Однією з ключових проблем цивільного судочинства під час війни є обмежений доступ громадян до судів. Знищення судової інфраструктури, вимушена міграція населення, відключення електроенергії та зв'язку створюють об'єктивні перешкоди для реалізації конституційного права на справедливий суд. Як зазначає А. Колесник, ефективність судочинства у кризових умовах визначається не лише швидкістю розгляду справ, а й реальним доступом сторін до судових процедур [2, с. 257].

У цьому контексті важливою стає роль дистанційних технологій. Хоча практика проведення судових засідань за допомогою відеоконференцій існувала і раніше, воєнний стан зробив її одним із головних механізмів забезпечення безперервності правосуддя. Проте, як вказують В. Парасюк і О. Шумик, технічна недосконалість таких засобів, нерівномірність доступу до мережі Інтернет і недостатня цифрова грамотність учасників процесу ускладнюють реалізацію цієї форми судочинства [5, с. 156].

Війна також суттєво вплинула на кадровий потенціал судової влади. Частина суддів і працівників апаратів судів були змушені евакуюватися, інші – виконують свої обов'язки у надзвичайно складних умовах. Як зазначають М. Ткалич, К. Алімов і О. Хорольська, дефіцит кадрів і перевантаження діючих судів призводить до збільшення строків розгляду справ та зниження якості правосуддя [12, с. 198].

Крім того, виникла потреба у гнучкому перерозподілі судових ресурсів. У низці регіонів Верховний Суд прийняв рішення про тимчасову зміну територіальної підсудності справ, що дозволило уникнути правового вакууму, але водночас створило складнощі для сторін, які змушені відвідувати суди в інших областях. Як підкреслює Т. Федоренко, подібна практика є вимушеною, однак вимагає законодавчого унормування з урахуванням принципів доступності та ефективності правосуддя [11, 14, с. 46].

Застосування електронних технологій у цивільному судочинстві стало одним із ключових інструментів адаптації системи правосуддя до умов війни. Активне впрова-

дження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЕСІТС) дало змогу подання документів, заяв, апеляцій та касацій в електронній формі. Цифровізація судочинства є не лише технічним, а й концептуальним зрушенням у забезпеченні принципу доступності правосуддя [1, с. 349, 8].

Однак, попри очевидні переваги, цифрові процеси супроводжуються й ризиками – від порушення конфіденційності даних до проблем ідентифікації учасників процесу. Нормативна база щодо електронних доказів, підписів і комунікацій потребує подальшого вдосконалення, оскільки чинне законодавство не завжди адекватно відображає реалії воєнного часу [13].

Правова система України продемонструвала певну гнучкість, адаптуючись до викликів воєнного стану, проте на рівні законодавства залишаються неврегульованими низка важливих питань. Чинний Цивільний процесуальний кодекс не враховує повною мірою особливостей функціонування судів у надзвичайних умовах, що призводить до прогалин у застосуванні окремих норм [15].

Серед запропонованих напрямів вдосконалення науковці виділяють: розроблення єдиних стандартів проведення дистанційних судових засідань; розширення можливостей електронного документообігу; закріплення на рівні закону гарантій безперервності судочинства навіть у разі форс-мажорних обставин. Також важливо забезпечити нормативну уніфікацію процедур, що дозволить зменшити ризик зловживань та неоднозначного тлумачення процесуальних дій у кризових умовах.

В умовах війни особливої ваги набуває дотримання процесуальних гарантій сторін і забезпечення права на справедливий суд. Правосуддя в кризових умовах не може поступатися своїми принципами навіть попри обмежені ресурси та ризики безпеки [3].

Важливим є й питання психологічного навантаження на суддів, представників сторін і свідків. Відповідно до досліджень Н. Обушенко та А. Скоробогатової, тривала робота в умовах стресу, евакуації, загрози життю та постійної нестачі ресурсів впливає на об'єктивність судових рішень і ефективність правосуддя [4]. Тому одним із пріоритетів має стати створення механізмів професійної підтримки працівників судової системи, зокрема психологічної реабілітації та запровадження програм безпеки.

Підсумовуючи, слід зазначити, що цивільне судочинство в умовах воєнного стану є одночасно викликом і каталізатором реформування всієї судової системи. Його ефективність визначається поєднанням трьох складових: інституційної стійкості, технологічної готовності та непохитного дотримання прав людини. Саме ці чинники визначають здатність судової влади залишатися опорою правопорядку навіть у найскладніші періоди існування держави.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що забезпечення ефективного цивільного судочинства в умовах воєнного стану є одним із найскладніших завдань сучасної української правової системи. Збройна агресія проти України спричинила глибокі трансформації у сфері правосуддя, актуалізуючи питання безперервності судового процесу, дотримання процесуальних гарантій, доступу до правосуддя та використання цифрових технологій.

Серед ключових проблем виокремлено: обмежений доступ громадян до судів через безпекові та технічні чинники; дефіцит кадрових ресурсів і нерівномірність навантаження на суди; недостатню нормативну врегульованість дистанційних процедур; а також ризики, пов'язані із захистом прав учасників процесу в умовах збройного конфлікту. Разом із тим воєнний стан стимулював активне впровадження цифрових інструментів, що дозволило частково нейтралізувати негативний вплив кризових умов на ефективність судочинства.

Ефективне функціонування судової системи у воєнний період потребує комплексного підходу, який поєднує: – нормативну уніфікацію процедур і закріплення гарантій безперервності судочинства навіть у надзвичайних умовах; – розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури судів та удосконалення електронного документообігу; – зміцнення кадрового потенціалу судової влади й створення механізмів професійної та психологічної підтримки суддів; – удосконалення механізмів захисту прав людини і забезпечення принципу справедливого суду.

Отже, подолання викликів, що постали перед цивільним судочинством у воєнний час, можливе лише за умови синергії державних інституцій, наукової спільноти та міжнародної правової підтримки. Лише збереження інституційної стійкості, гнучкості процесуальних механізмів і непохитного дотримання принципів верховенства права забезпечить стабільність судової влади та довіру громадян до правосуддя навіть у період збройних випробувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Владикін О. Н., Білоусова К. В., Кісіль А. В. Роль цифрових технологій у здійсненні цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2023. Т. 4. №34. С. 349–360. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4399/4423> (дата звернення: 24.10.2025).
2. Колесник А. І. Проблеми доступу до правосуддя в умовах війни: теоретико-правовий аналіз. Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень: IX Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 2022. С. 257–259. URL: https://www.researchgate.net/profile/MRumiantsev/publication/368364691_2022_Zbirka_tez_Ob'ednani_naukou/links/63e4bcbfe2e1515b6b82aff9/2022-Zbirka-tezObednani-naukou.pdf#page=271 (дата звернення: 24.10.2025).
3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 24.10.2025).
4. Матриця українського правосуддя: оцінка української системи правосуддя за методикою EU Justice Scoreboard за 2022 рік. URL: <https://pravo.org.ua/books/matrytsya-ukrayinskogo-pravosuddya-otsinka-ukrayinskoyi-sistemy-pravosuddya-za-metodykoyu-eu-justice-scoreboard/>.
5. Парасюк В. М., Шумик О. М. Проблемні питання цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Formation of the personality of a specialist as a subject of self-creation : The 9th International scientific and practical conference (October 29 – November 01, 2024). Ostrava, Czech Republic : International Science Group, 2024. С. 156–158. URL: [10.46299/ISG.2024.2.9](https://doi.org/10.46299/ISG.2024.2.9) (дата звернення: 24.10.2025).
6. Привиденцев О. Г. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 1. С. 54–57. URL: http://pjuv.nuova.od.ua/v1_2022/12.pdf (дата звернення: 24.10.2025).
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 24.10.2025).
8. Про затвердження інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання: наказ Державної судової адміністрації України № 156 від 06.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0156750-22#Text>.
9. Резворович К., Щербіна Д. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2023. № 2(114). С. 86–89. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-2-114-17> (дата звернення: 24.10.2025).
10. Сердюк Л. Законодавчо визначені підстави правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. №2. С. 269–272. URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/issue/view/64/35> (дата звернення: 24.10.2025).
11. Судочинство під час війни: судді ВС розповіли про виклики та особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1576075/> (дата звернення: 24.10.2025).

12. Ткалич М. О., Алімов К. О., Хорольська О. С., Чибінова Н. І. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №5. С. 198–201. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/46> (дата звернення: 24.10.2025).

13. Три роки в умовах воєнного стану. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1761265>.

14. Федоренко Т. В. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Modern scientific journal* (Сучасний науковий журнал). 2023. Вип. №1(1). С. 46–51. URL: <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-1-6> (дата звернення: 24.10.2025).

15. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України No 1618-IV від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025